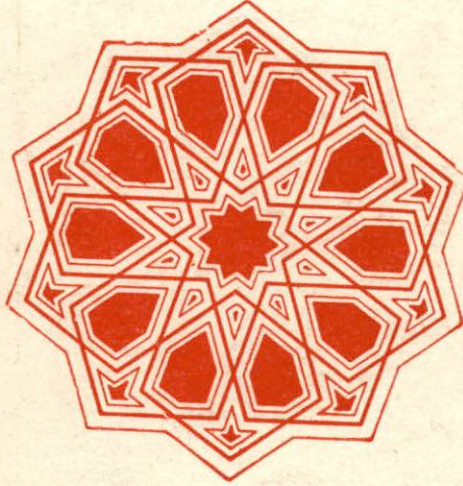

A. Ü. İLÂHIYAT FAKÜLTESİ
Kütüphanesi

İLÂHIYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHIYAT FAKÜLTESİ TARAFINDAN
ÜÇ AYDA BİR ÇIKARILIR

I - IV

1957

DOĞUŞ LIMITED ŞİRKETİ MATBAASI — ANKARA

1 9 5 9

YIL : 1957

Cilt : VI Sayı : I-IV

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ TARAFINDAN
ÜÇ AYDA BİR ÇIKARILIR

A. Ü. İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
Kütüphanesi

I - IV

1957

DOĞUŞ LİMİTED ŞİRKETİ MATBAASI — ANKARA

1 9 5 9

İ Ç İ N D E K İ L E R

	Sayfa No.
Prof. M. b. Tavit et TANCI : Gâzzâliye Göre Kur'an'ın Tefsiri	1
Ali Himmet BERKİ : İslâm'da Vakıf	19
Ord. Prof. Hilmi Ziya ÜLKEN : Fârâbî ve İbn Sina'nın Garp Orta- çağ Düşüncesi Üzerinde Tesirine Dair Yeni Bazı Münakaşalar . . .	27
Prof. Dr. Şakir BERKİ : İslâm Hukukunda Adalet Esasları ve Adalet Teşkilâtı	35
Prof. I. H. BALTACIOĞLU : Din'e Doğru	44
Dr. Necati ÖNER : Türkiye'de Yeni Mantık Ceryan- larının İlk Habercisi : Ali Sedad	60
E. W. F. TOMLIN : Doğu ve Batı Hikmetleri. Çev. : H. G. YURDAYDIN	70
Hüseyin ATAY : İslâmdan Önce Arap Yarımada- sında Putperestlik ve Yayılışı . . .	80
Doç. Dr. Kâmuran BİRAND : Hinwendung zur Europäisierung in der Türkischen Weltanschauung	90
Doç. Dr. Kâmuran BİRAND : Türk Düşüncesinde Avrupalılaş- ma Hareketleri	96
Doç. Dr. M. TAPLAMACI- OĞLU : Sosyolojinin Kural ve Kanunları (Metod)	103
Doç. Dr. Kâmuran BİRAND : Dinin Mahiyeti Üzerine	120
N. DANIŞMAN - TUĞ : Eş'arilik Neden Batımlığa ve Hu- lûl'e Karşı Cephe Almıştır?	135
N. DANIŞMAN - TUĞ : Pourquoi L'Ash'arisme Combat-il l'Esoterisme et l'idée de la trans- fusion spirituelle?	153
N. DANIŞMAN - TUĞ : Fusus'ul-Hikem Kitabının Türkçe ve Fransızca Tercümeleri	157
 <u>Kitap Tenkitleri :</u>	
Dr. Yaşar KUTLUAY : Doç. Dr. Neş'et Çağatay, İslâm- dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı	159

İSLÂMDAN ÖNCE ARAP YARIMADASINDA PUTPERESLİK VE YAYILIŞI

HÜSEYİN ATAY

Hız Muhammed Arap Yarımadasında M. 570 yılında dünyaya gelmiş, kırk yaşına bastığında Allah tarafından kendisine vahy gönderilmeye başlanmış ve bu vahy altmış üç yaşında ölümüne kadar devam etmiştir. İslâm Dini bu müddet içinde doğmuş, Arabistanı içine alacak kadar sahaya yayılmıştı. Bu esnada Arap Yarımadasının dinî durumunu gözden geçirmeden önce pek kısa bir şekilde dünya üzerindeki yerini ve önemini belirtelim.

Arap Yarımadası doğudan İran körfezi, güneyden Hind Okyanusu, batıdan Kızıl Deniz ve kuzeyden Gazzé şehri, Lût gölü, Fırat ve Basra körfezi hattı arasında kalan, üç tarafı su ile çevrili ve kara tarafı ile Asya ve Afrikaya bitişik olan dünya parçasına denir. ¹

Bugün arap dendiği zaman Arabistan'da, Irak'ta, Suriye, Mısır, Sudan ve Kuzey Afrika'da yaşayan insanlar, İslâmdan önce arap dendiği zaman ise, coğrafî sınırını çizdiğimiz Arap Yarımadasında yaşayan insanlar anlaşılır. ² Arapların İslâmdan önceki çağına cahiliye çağı ve insanlarına cahiliye arapları denilir. Burada cahiliye kelimesinin manası, cehalet "bilmemek" olmayıp, din ve toplum hayatının bazı sakat âdet ve geleneklerini ifade eder. ³

Arapların yurdu olan arap yarımadası bir kum denizini andırır. Bu kum denizleri aşılmaz birer kale olup, etraftan gelecek istilaların kötü hücumlarından onları koruduğundan başa çıkamıyacaklarını kestirdikleri ordular önünden çekilip çöle sığınarlardı, düşman çölde ne onları kovalıyabilir ne de çölde yaşayabilir, susuzluktan yok olur giderdi. Böylece araplar, hürriyet ve serbestiye alışmışlardı. Soy ve asaletlerinin arıklığını korumak biricik amaçları olmuştu. O, kendisine hâkim olmak isteyene kin ve düşmanlık besler ve hiçbir boyunduruğa girmek istemezdi. ⁴ O kendi emeğiyle geçinir ve çalışkandı. Üzüntü ve sıkıntılara katlanmak mecburiyetinde olduğundan, sabırlı ve dayanıklı olup, en çok sevdiği şey de hür-

1) L. A. Sedilliot, Adil Zuaytir terc., Tarih'ul-Arab'il-âm, I, s. 21, Mısır 1949; Hasan İbrahim Hasan, Tarih'ul-İslâm'is-Siyasî ve'd-Dinî ve's-Sekafî ve'l-İçtimâî, I, s. 19 - 22, Mısır 1948.

2) Tarih'ul-Arab'il-âm, I, s. 23 - 24.

3) Curci Zeydan, el-Arab kab'el-İslâm, I, s. 31, Mısır 1908.

4) Dr. Neş'et Çağatay, İslâmdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı, s. 87, Ank. 1957. Nafiz Danışman, "Cahiliye" kelimesinin mânâ ve menşei, İ. F. Dergisi, C. V., S. I - IV, s. 192, Ankara 1958; Philip Hitti, Tarih'ul Arab (el-Mutavvel), I, s. 117, Dar'ul-Keşşaf 1952.

5) Dr. Neş'et Çağatay, aynı eser s. 89; Tarih'ul-Arab'il-âm, s. 31 - 32.

riyetti. Hürriyetine göz koyup kendini köle yapmak isteyenlere karşı çok sert ve intikamcı idi. ⁵

Araplar eski dünyanın doğu ve güney ticaret merkezinde bulduklarından bütün komşu milletlerin kültürleriyle münasebetleri vardı. Yerlerinin köprü başı oluşu diğer milletlerle ticarî muasebetlerde bulunmalarını sağlamıştı. Bu, onların düşünce ve kültür seviyelerinin yükselmelerini kolaylaştırmış, dilleri olan arapça yazılmağa başlamadan önce, saf, temiz bir dil haline gelmişti. ⁶ Arap Yarımadası ile Mısır arasında olan ticaretin M. Ö. 2743 senesinde başladığı söylenmektedir. Hind ile olan ticaret münasebeti ise bu tarihten daha yeni değildir. Pazarlar ve yılın mevsimleri tacirleri şehirden şehire gitmek zorunda bırakırdı. ⁷

Büyük devletler arasında ticarî teması temin edip ticaret yollarını koruyan Arap Yarımadasının hududlarında kurulup ticaret münasebetleriyle kültür ve dinî temasları sağ'ayan, İslâmın doğuşuna kadar devam eden veya azçok tesiri görülen devletler şunlardır :

Yemende M. Ö. 150, M. S. 525 tarihleri arasında yaşayan arap Himyer devleti fatih rolünü oynamış, komşu memleketlerle harbetmiş, Habeşlilerin son istilâsiyle ortadan kalkmıştı. ⁸ Yemen'in eski dünyanın ortasında bulunması, onu tarihin bilinmeyen bir zamanından beri eski dünya milletleri arasında ticaret işlerine vasıta kılmıştı. Mısır, Asur, Fenike ve diğer milletler Hind mahsullerine ve san'atlarına muhtaçtı. Yemenliler bu ticaret eşyasını deniz ve kara yollarıyla Hindistan'dan o milletlere taşıyorlardı. ⁹

Filistin'in doğu güneyinden Akabe körfezine kadar uzanan yerde M. Ö. 400 M. S. 106 tarihleri arasında arap olan Nabatlılar devleti yaşamıştı. Doğu ile batı arasında yapılan ticaret onların kontrolü altında ve Yemen'den Akdenize kadar olan ticaret yolları ellerindeydi. Hürriyetlerine düşkünlüler. Karşı koyamıyacakları düşmanın hücumundan korunmak için çöle sığınmışlardı. ¹⁰

Tedmür, Şam'ın 150 mil kadar kuzey doğusunda, ticaretle uğraşan bir şehrin adıdır. Bu şehirde M. S. 106 - 272 tarihleri arasında yaşayan Tedmür devleti kurulmuştur. Şam ve Filistin'den Irak ve İran'a geçmek isteyen her yolcu ve ticaret kervanı, istirahat etmek ve konaklamak için Tedmüre uğramak mecburiyetinde olduğu gibi, askerî hareketler de burada mola vermek zorunda idi. ¹¹ Eski dünyada doğu ile batı arasında yapılan ticaretin iki yolu vardı. Biri Kızıl denizden İskenderiye Mısır yolu, diğeri de Basra körfezinden Şam çölünü aşarak Mısır'a giden yoldu. ¹²

6) Tarih'ul-Arab'il-âm, s. 31.

7) Will Durant, Kıssat'ul-Hadara, c. IV, s. 11.

8) el-Arab Kabl'el-İslâm, I, s. 121 - 122; Tarih'ul-İslâm, el-Siyasî, I, s. 39; Dr. Neş'et Çağatay ayn. esr. s. 13.

9) Curci Zeydan, ayn. esr. I, s. 60; Neş'et Çağatay, ayn. esr. s. 48.

10) Curci Zeydan, ayn. esr. I, s. 68, 69, 76 - 77. Neş'et Çağatay, ayn. esr. s. 37, 48.

11) Curci Zeydan, ayn. esr. s. 83, 87.

12) Curci Zeydan, ayn. esr. s. 92.

Şam dolaylarında kurulan, başlangıcında tarihçiler arasında anlaşmazlık görülen fakat İsfâm orduları tarafından M. 636 yılında ortadan kaldırılan Gassanlılar devleti arap devletlerinden biri olup Bizanslıların boyunduruğundaydı. ¹³

Kûfe dolaylarında kurulan, M. S. 268 - 633 yılları arasında yaşayan İranlılara tâbi bir devlet olan Hire de ¹⁴ bir arap devleti idi. ¹⁵

Hicaz bölgesi ilk bakışta insanın dikkatini çekmektedir. Buna sebep iki önemli şehri "Mekke", "Medine" ihtiva etmesidir. Mekke pek eskiden beri mabed olarak bilinmekte idi. Mekke kelimesinin hangi dilden olduğunda ihtilâf edilmiş, neticede Asur, Babil ve Sebe dillerinde köküne rastlanması çok eski bir şehir olduğunu göstermeye kâfi görülmüştür. ¹⁶ Mekke, Akdeniz sahili ile Yemen arasındaki ticaret yolu üstünde bir ticaret merkezi idi. Kâbenin burada kurulmuş olması Mekke'nin ve havalisinin dinî bir bölge olmasına sebep olmuştu. ¹⁷

"Din"i tarif etmeden önce arapça olan bu kelimenin dilde kullanıldığı mânâları gösterelim. ¹⁸ Dilde şu şekillerde kullanılmıştır : a) Doğrudan doğruya mef'ul aldığında : malik olmak, hükmetmek, idare etmek, yenmek, hesaba çekmek, cezalandırmak gibi hakanlık şanından olan hususlarda kullanılır. "Din gününün sahibi"nin buna göre mânâsı "ceza ve hesap gününün sahibi" demektir. b) Lam harfi vasıtasıyla mef'ul aldığında : itaat etmek, boyun eğmek, ibadet etmek mânâlarına gelir. Görüldüğü gibi bu birincinin lâzımı ve sonucudur. c) "be" harfi vasıtasıyla mef'ul aldığı zaman ; yine din edinmek, itikad etmek, âdet ve itiyad edinmek demektir. Bunlara göre din, mezhep, iş, inanç olarak insanın takibettiği yol olur

Bu üç kullanılışın özeti, biri diğerine tazim eden ve boyun eğen iki taraf arasındaki münasebeti gösterir. Tazim eden tarafı vasıflandırdığında, boyun eğmek, boyun bükme mânâsına, tazim olunan tarafı vasıflandırdığında emretmek, hakim olmak, hükmetmek, ilzam etmek mânâlarında, iki tarafı birden ilgilendirmesi düşünüldüğü zaman, aradaki münasebeti düzenleyen kanun mânâsına gelir. Kök mânâsı "boyun eğmek" olan bu kelime birinci kullanımında boyun eğdirmeyi, ikincisinde boyun eğme mecburiyetini, üçüncüde ise boyun eğmenin dayandığı esas "kanun"u göstermektedir. ¹⁹ Din de Allah ile insan arasındaki münasebeti gösteren kanundur.

13) Curci Zeydan, ayn. esr. s. 184; W. Durant, ayn. esr. IV., s. 10; Hasan İbrahim Hasan, ayn. esr. I. s. 50.

14) W. Durant, ayn. esr. I. s. 224; Neş'et Çağatay, s. 60; Hasan İbrahim Hasan, ayn. esr. I. s. 46.

15) Curci Zeydan, ayn. esr. I. s. 197.

16) Neş'et Çağatay, ayn. esr. s. 70; Curci Zeydan, ayn. esr. I. s. 224; U. A. Sedillot, ayn. esr., s. 25; P. Hitti, ayn. esr., I. s. 144 - 5.

17) P. Hitti, ayn. esr. I. s. 145; Neş'et Çağatay, ayn. esr. s. 70.

18) Bak. ve karşı Adnan Adıvar, Tarih boyunca ilim ve din, I., s. 2, İst. 1944. Hilmi Ziyaülken, Felsefeye Giriş İkinci Kısım s. 227, İlahiyat Fakültesi yayını 1958.

19) Muhammed Abdullah Deraz, ed-Din, s. 23 - 24.

Kelimenin kök manası işi tamamiyle halletmiş durumda değildir, çünkü her boyun eğmeye ilim dilinde dindarlık denmez. Mağlubun galibe boyun eğmesi, çocuğun babasına itaat etmesi, memurun amire hürmet göstermesi dinden başka şeylerdir. O halde dinî davranışları diğerlerinden nasıl ayırmalıdır? Bu soruya cevap verebilmek için her millette dinî ve davranışlarını teker teker incelemek gerekir. Bu şimdilik imkânsızdır. Fakat bu hususta seçkin birkaç söz sahibinin dinden ilmi olarak ne anladıklarına göz atalım.

İslâm bilginleri arasında dinin en çok yaygın olan tarifi şudur : "Din, akli selim sahiplerinin kendi ihtiyaçları'na bu dünyada doğruluğa, "sala-ha", öteki dünyada kurtuluşa götüren, Allah tarafından konan bir kanundur." Kant'a göre "din, vazifelerin ilâhî emre dayandığını hissetmek"tir. Max Müller'e göre "din, tasavvuru mümkün olmayan şeyi tasavvur etmeye, ifade edilmeyen şeyi ifadeye uğraşmaktır ki, sonsuzluğu arzu, Allah sevgisi", Michel Mayer'e göre, "din, Allaha karşı, insanlara karşı ve kendimize karşı yapılması icabeden öğütler ve inançların tümü"dür. Kur'an "İslâmdan başka bir din isteyen" demekle dinî daha geniş anlamda almış, onu yalnız semavî din'ere mahsus kılmamış, İslâmdan başka, hurafata, vehme ve hayale dayanan putperestlik, hayvanlara, bitkilere, yıldızlara, cin ve meleklerle tapmayı emreden dinlere de din demiştir.²⁰ Böylece Kur'an dinleri ikiye ayırmış oluyor. Hak din olan İslâm Dini, batıl din olan diğer bütün dinler.

Dindarın ruh durumunu incelediğimiz zaman iki farklı hususu görüyoruz. Dinî itaati dinle ilgisi olmayan diğer itaattan ayırmak gerekmektedir. Dindar dini takdis eder, ona boyun eğer, onu saygı gösterdiği diğer şeylerden üstün tutar ve onlardan ayırır. İnsan, şeref, ırz, namus, hürriyet ve buna benzer insanî mânalara saygı gösterir, onları takdis eder, fakat, dindarın takdis ettiği şey bu gibi sırf zihni mânalar değildir. O, zihnin çerçevesi dışında bir gerçeği takdis eder. Zihin onu ancak kendi kendine var olan müstakil bir zat olarak ifade eder. İşte din konusu böylece başlangıçta başka kutsal sayılan şeylerden konu bakımından ayrılır. Sonra din, ulu orta bir zatı kutsallaştırmaz, kutsallaştırdığı zatın başkasında bulunmayan kendisine mahsus sıfatları vardır. Bunca değişikliğine rağmen dinî akide gayba, tabiat ötesine inanmakla diğer her şeyden ikinci bir vasıfla ayrılır.²¹ Herhangi bir din ne kadar sapık ve hurafî olursa olsun, his âleminde durakalmamış, gördüğü maddeyi bizzat tanrı edinmemiştir. Putperestlerden hiçbirisinin gerçek hedefi elle dokunduğu heykeller olmamış, heykelde yüceltilme ve saygı gösterilmeye değer bir nesnenin bulunduğu inanmıştır. İnsanların putlara tapmaları, görünmeyen bir kudretin onlara sindiğine veya anlaşılmayan bir sırrın sembolü olduklarına iman etmelerine dayanır.²²

İnsanlığın ilk dininin ne olduğunda doğuda ve batıda bilginler arasında çeşitli ve değişik nazariyeler ileri sürülmüştür. Bunlar birbirine zıt iki

20) aynı eser, s. 29.

21) " s. 33.

22) " s. 34.

kutupda özetlenebilir. Biri tekamülcüler diğeri doğuştancılar. Bu iki mezhep, sonuçları değişik olmasına rağmen iki noktada anlaşmış gibidirler. İlk insanın hakikî inancını tasavvur etmek, geçmiş ve medeniyetten geri kalmış milletlerde araştırma yapmak üzere bir metod takip etmekle olur. Meselenin bu şekle sokularak ona çözüm çaresi aramak birbiriyle ilgili iki yanlışı ihtiva etmektedir. Gaye bakımından yanlıştın menşei, akidenin aslını tâyin etmek için ilk zamanlar nasıl zuhur ettiğine dayanmasıdır. Çünkü, ilim kendi sınırı dışına çıkan insanlığın ilk devri ile uğraşmayı salâhiyetinden saymamakta, bütün din tarihçileri taş devri ve ondan önceki devirlerin dinlerini bildirecek hiçbir eser olmadığını itiraf etmektedirler. Bunda söz söylemek karanlığa taş atmak ve gaipten haber vermektir. Diğer yanlışt, medeniyetten geri kalmış milletlerin dinleri ile ilk insanın dinini bulmaya dayanan istidlal metodunu takip etmektir. Çünkü bu metod bu milletlerin şimdiye kadar devam eden durumlarının başlangıçta da aynı olduğu faraziyesine dayanıyor. Bu faraziyeyi destekliyecek hiçbir delil olmadığı gibi, eski çağ araştırmacılarının birleştiği ve tarihin gösterdiği gerçek, milletlerin şimdiki durumlarına nazaran parlak medeniyetlerden sonra duraklama ve gerileme devirleri geçirdiklerini ortaya koymaktadır. Birbirini peşinden gelen bunca devirlerin başlangıcını kestirmek zordur. Din hakkında da aynı şey söylenebilir. Eski hurafeler dinlerin başlangıcı olabildiği gibi, doğru bir din de olabilir. Harplerin yıktığı, içtimaî afetlerin yordduğu milletler deccal ve sahtekârların sözlerini kabul etmeye çok meyyaldirler.²³

İlk insanın dinin ne olduğunu çözmeye çalışanların tuttıkları yol yukarıda özetlediğimiz yoldur. Bu şekilde verilecek olan hükmün, ne kadar gerçek olabileceğini herkes kestirebilir. Tekâmülcüler, dinin hurafe ve putperestlikle başladığını insan ilerledikçe dinin de ilerlediğini ve sonunda tevhide ulaştığını, tek Allaha inanma çok yeni olup sâmi milletleriyle ortaya çıktığını savunmaktadırlar.²⁴ Bu görüşün aksaklıklarından biri, ruhî his ve maharetleri beden kudretlerine ve tecrübeye benzetmesidir. İnsanın bünyesi zayıflıktan kuvvete yükselmiş, aklî inkişafında da cehaletten ilme geçmiş, salim inanca ancak birçok zahmet ve zorluklardan sonra ulaşmış olduğu iddiasıdır.²⁵ Ruhî kuvvetlerin bedenî kuvvetlerle eşit olarak daimî surette bir insanda yaşadığını ileri sürmek maddî tekâmülün ruhî tekâmül ile beraber gittiğini savunmaktır ki gerçeğe aykırı düşmektedir. İlk insanın geçim meşgalesi olmadığından veya çok daha az olduğundan düşünmeye daha çok vakit bulmuş, ruhî duygularını geliştirmiş olmaz mı? Bunun doğrusunu bulmak için tarihten önceki dinleri fen ve san'atlara kıyas ederek öğrenmek olmayıp tarihin başlangıcından bugüne kadar bilinen dinlerin gidişatını incelemekle olur. Bu dinlerin hepsi teker teker incelendikten sonra her birinin saf bir tevhid inancı ile başladığına, zamanla batıl ve hurafelerle karıştığı sonucuna varılmıştır. Dindeki tekâmülü fen ve san'attaki tekâmüle kıyas edenlerin öne sürecekleri delil, nasıl ki fen ve san'at ilkönce basit ve sade başlamışsa din de ilkönce basit ve sade

23) " s. 103 - 4.

24) " s. 102.

25) " s. 104.

olarak başlamış, aslından uzaklaştıkça karışık fikirleri ihtiva ederek çok tanrıcılık doğmuş olduğu delilidir.²⁶ Tek tanrıcılık basit, çok tanrıcılık mürekkeptir. Tekâmülcülerin dayandıkları şeyin bir esası olmadığı, ileri sürdükleri faraziyelerin karşı tarafa daha çok yaradığı ortaya çıkmaktadır. Doğuştancılar, tekâmülcülerin nazariyelerini daha ilmî yollardan yürütmektedirler. Bunlar, Büyük Yaratan inancının eski ve yeni bütün milletlerde mevcut olduğunu isbat etmektedirler. Putperestlik sonradan arız olan parazit bir hastalıktır.

Tevhidin doğuştan oluşunu ileri sürenler, beşer tarihçileri, insan oğlunu inceleyenlerle psikoloğlardır. Bunlar, Avustralya, Afrika ve Amerika'da yaşayan iptidai kabilelerde yapmış oldukları araştırmalarda bu iptidai insanların ulu tanrıya inandıklarını görmüşlerdir. Vardıkları sonuç beşeriyetin en eski cinsi sayılan insanda bile "Yüce Tanrı" inancının bulunduğudır.²⁷ Zaten tekâmülcülerin nazariyesini canlı ve ilmî bir surette tatbik ettiğimizde Tanrı inancının tek'ten çokluğa kaydığı görülür.²⁸ İlmî yollar, ilk insanın dinini açıklamasına dair açık ve ikna edici deliller göstermekten aciz kalmıştır. Semavî kitaplara baş vurulduğunda ilk insanın dininin yalnız yaradılışa dayanarak dürüst ve sağlam bir tanrı inancını ileri sürenleri desteklemekle kalmaz, zamana bağlı tekâmüle de yer vererek insanların dürüst bir şekilde doğru yolda yaşamağa başladıklarını²⁹ sapıklık ve çekişmenin sonradan arız olduğunu³⁰ bunun da çevre tesiri ve her neslin yenilere kendi inancını telkin etmesiyle³¹ devam ettiğini söylemektedir. Semavî kitaplar, ilk insanın topluluğun icabettirdiği sevkî tabiiilerine bırakılmadıklarında, ilk günden beri vahyin ona yol gösterdiğinde birleşirler.³²

Kur'anı Kerimde ilk insanın ilk dini tevhid olduğuna dair bazı ayetlerde işaretler vardır. "Peygamber göndermedikçe cezalandırmayız."³³ "Biz inzar edici ve müjdeleyici elçiler gönderdik ki insanların Allaha karşı bir özürleri kalmasin",³⁴ "insan kendinin başıboş bırakıldığını mı zannediyor",³⁵ "biz o insana doğru ve eğri iki yolu gösterdik."³⁶ Buna benzer birçok ayetlerden şunu öğreniyoruz : Cenabı Hak, insanın sorumlu olduğunu ve bu sorumluluğun hangi esas ve ve kanuna göre yapılacağını, ona kendi katından peygamberler gönderdiğini, buna sebep de insanı hesaba çektiği zaman, ya rabbi, bunları bize öğretecek kimse yoktu, senin böyle kanunların olduğunu nereden bilelim demelerini önlemek istediğini açıklıyor. Biz ilk insana, insan adını verdikçe onun bu ayetlere muhatap

26) " s. 106.

27) " s. 102 - 103, 107; Abbas Mahmud Akkad, Allah, s. 22 - 30, Mısır.

28) " s. 106; Cevad Ali, Tarih'ul-Arab Kabl'el-İslâm, V., s. 53, 76, Bağd. 1955.

29) Rum sûresi 30.

30) Bakara 213; Yunus 19.

31) Her doğan fitrat üzere doğar... hadîsi şerifi.

32) Muhammed Abdullah, ayn. eser, s. 108.

33) İsrâ 15.

34) Nisa 164.

35) Kıyamet 36.

36) Beled 10.

olduğunu görüyoruz. O halde Cenabı Hak ilk insana doğru yolu gösterdi, ona vahy indirdi, o, Allahın bildirdiği dindendi. Yine Kur'an bize "Allah katında muteber dinin İslâm" olduğunu bildiriyor.³⁷ Bu, bütün peygamberlerin insanlığa öğrettikleri dindir. Bundan dolayı ilk insanın dini de İslâm dinidir. Yalnız, İslâm denilince bu gün yeryüzünde bulunan Hz. Muammer'in bütün teferruatıyla tebliğ ettiği din olduğu anlaşılmalıdır. Şimdiki İslâm dini ilk İslâm dininin son tekâmül şeklidir. İlk İslâm dinin ana vasfı ve özü, tekAllaha ve ahirete inanmaktır. Diğer hususlar iptidai insanın kabiliyetine göredir. Kabiliyetleri tekâmül ettikçe, dinde de onları karşılayan hükümlerde tekâmül olmuştur. O halde ilk insan ilk müslüman, ilk tek tanrıya inanan olduğu açık ve bellidir.

İnsanların özürlerinin önüne geçmek için peygamberler gönderdim, o insana doğru yolu gösterdim diyen ayetleri tevil ederek ilk insandan şu kadar nesil veya yıl sonra vahyin geldiğini söylemek, ayetlerin manasını kısar ve ondan önceki insanlara şamil olmayacağından itirazlarının önüne geçilmemiş olur. İlk insan, ister tek, ister çok olsun, ilk muvahhidir, bütün peygamberlere hitaben "sizin bu ümmetiniz tek bir ümmettir"³⁸ denmiştir. "İnsanlar tek milletten başka bir şey değilken sonra ihtilâfa düştüler",³⁹ "İnsanlar tek bir ümmetti, Allah müjdeci, haberci olan peygamberler gönderdi ve onlara insanların ihtilâf ettikleri şeyler hakkında hüküm vermek için hak kitaplar verdi, halbuki kendilerine apaçık deliller geldikten sonra birbirlerine karşı olan ihtiras ve hasedden ötürü ihtilâf edenler kendilerine kitap verilenlerdir."⁴⁰ Müfessirler bu son ayetteki ümmetin tâyininde ihtilâf etmişlerdir. İhtilâflarına yegâne sebep, ayeti kerimenin veciz olup, aradan bir cümlecğin hazfedilip edilmediğine istinal etmektedir. Bazı müfessirler böyle bir hazfı kabul etmemektedirler.⁴¹ Kur'anı Kerimin ayetleri biribirini tefsir eder kaidesi bütün alimlerce kabul edildiğine göre, Yunus sûresinin 19 uncu ayeti böyle bir hazfı izaha kâfidir. Hazf olmadığı takdirde, doğru yolda olan bir ümmetin Peygamber gönderdikten sonra ihtilâfa düştüğü anlaşılmakta, bu ise çelişik görülmektedir.⁴² Alimler bu meseleyi bu ayetin çerçevesi içinde hal etmeye uğraşmışlar, bir kısmına işaret ettiğimiz ayetleri ele almadıklarından, tek ümmet'ten maksadın ne olduğunda ihtilâf etmişlerdi. Kimi şirk üzere olduğunu iddia ediyorsa da, dayandıkları deliller kendilerini desteklemekten uzaktır. Kimi de tevhid üzere olan ümmet olduğunu savunmuştur, yeni ilmi araştırmalar ve Kur'an bunları desteklemektedir.⁴³

Araplara gelince, yukarda ilk insanın ilk dininin tevhid olduğunu gördük. Buna göre, elbette ki arapların da ilk dini tevhid dinidir. Her millette olduğu gibi arapların da düştükleri felâketler dinlerine tesir etmiş,

37) Al-i İmrân 19.

38) Mu'minûn 23.

39) Yunus 19.

40) Bakara 213.

41) Muhammed Reşid Rıza, Tefsir'ül Menar, c. II., s. 277, Mısır 1954.

42) aynı eser II, s. 276.

43) Muhammed İbn Cerir, Tefsir'ut-Taberî, IV. s. 278, Mısır 1957; Muhammed b. Ömer er-Razî, Tefsir, II, s. 304.

böylece dinlerinin safiyeti bozulmuş, içine birçok batıl inançlar girmişti. Tabii felâketler önünde aciz kalan insan, bazan hemcinsinden, bazen hayvandan, ağaçtan ve hatta taştan yardım ümid etme seviyesine düşmüştü. Bugün buna çok canlı örnekler vermek mümkündür. İslâm dininin ana kitabı Kur'an'ın Allah kelâmı olduğuna inananlar bile ellerinde olan o kitabın yolundan saparak ölümlerden, türbelerden, büyücülerden fayda ummaları apaçık bir yoldan saptıklarını göstermez mi? İlk çağlarda din esaslarını gösteren kitapların yazılış ve yayınlanmasının zorluğu karşısında herhangi bir fikrin hüviyetini muhafaza ederek devamına imkân yoktu. İnsanların kolundan tutup onları doğru yola götürmek üzere Allah zaman zaman zaman peygamberler gönderdi, Arap Yarımadasından da birçok peygamberler gelip geçmişti. Birçoklarının gönderildiği milletler yıkılıp gitmiş, onlar hakkında pek az bilgi kalmıştır. Bunlar içinde soyu devam edegelenlerden biri Hz. İbrahim'di. Oğlu İsmail'i Mekke'de yerleştirmiş ve o, orada bulunan Curhum arapları ile akraba olarak çoğalmıştı. Hz. İbrahim peygamber olduğu gibi oğlu İsmail de peygamberdi. Hepsi tevhid dinini tebliğ etmişlerdi. Bu böyle iken putperestliğin arabistanda nasıl yayıldığını açıklayan arapça kaynakların bu husustaki fikirlerini görelim.

Mekke'de oturan Hz. İbrahim'in oğlu İsmail'in zürriyeti çoğalınca Mekke onlara dar geldi, etrafa yayıldılar. Mekke'den uzaklaşan herkes yanına, Kâbeye olan sevgi ve saygısından ötürü, bir taş alıp gidiyordu. Bir müddet Kâbeyi tavaf etmek ve ona tazim etmekte devam ettiler. Uzun zaman sonra yaptıkları ibadet şekillerini unutup, istediklerine, yanlarına aldıkları taşlara taparak Hz. İbrahim'in dinini değiştirdiler. Böylece putlara tapmağa başlamışlardı.⁴⁴

Tarih bu gibi hadiseler zaman zaman sahne olur. Bugün bile buna benzer olayların doğru bir dinden cehalet yüzünden sapıklığa düşenleri gözle görmek mümkündür. Putperestliği Arap Yarımadasında yayının Amr. b. Luhay olduğu söylenir. O şiddetli bir hastalığa yakalanmış, Şam'da bir kaplıca olduğu kendisine söylenmiş, oraya gittiği takdirde iyileşeceğini haber vermişlerdi. Bunun üzerine kalkıp Şam'a gitti, kaplıcada iyileştikten sonra oradaki halkın putlara taptığını görünce, onlara, bu taptıklarınız nedir, diye sormuştu. Onlar, biz bunlardan yağmur isteriz bize yağmur verirler, düşmanlarımıza karşı yardım isteriz bize yardım ederler, cevabını verdikleri zaman Amr onlardan bir put alarak getirip Kâbeye dikti.⁴⁵ Değişik olan rivayetler Amr. b. Luhay'ın Arap Yarımadasına putu getirdiğinde birleşmişlerdi.⁴⁶ Bununla beraber putları ilk getirenin Huzeyl b. Mudrike'nin olduğunu söyleyen rivayet de mevcuttur.⁴⁷ Hayale dayanan bir rivayet de şudur: İsaf adında bir adam Naile adında bir kadınla Kâbe'nin içinde günah işlemiş, bu suçtan ötürü hemen taş ke-

44) Ebul Munzir Hişam b. Muhammed el-Kelbi, Kitab'ul-Esnam, s. 6; Ebu'l-Velid Muhammed b. Abdullah, Ahbar'ul-Mekke, I. s. 67, Mekke 1352.

45) Ebul Munzir Hişam, aynı eser. s. 8.

46) Cevad Ali, ayn. esr. V. s. 75.

47) Ebul Munzir Hişam, ayn. esr. s. 9; Ebu'l-Velid, ayn. esr. I. s. 76; Ebu Muhammed Abdülmelik b. Hişam, es-Siret'un-Nebeviyye, I. s. 76, Mısır 1955.

silmişlerdi. Halk, ibret olsun diye birini Safa diğerini Merve tepeleri üzerine dikmişlerdi. Zamanla ne oldukları unutulduğundan insanlar onlara saygı göstermeye ve ibadet etmeye başlamışlardı. Amr b. Luhay daha sonraları onlardan bereket dilenmesini emretmiş, öncekilerin onlara tap-tıklarını ilâve ederek onlara ibadet etmeyi kökleştirmişti. Nihayet Kusay b. Kilab Mekke'ye hakim olunca o iki putun birini zezem kuyusunun, diğerini Kâbe'nin bitişiğine nakledilmesini emretmişti. Cahiliye devri insanları onlara tapar ve onlardan bereket beklerlerdi.⁴⁸

Bu rivayetler putperestliğin Arap Yarımadasında nasıl yayıldığını izah için kiminin hayal mahsulü olup puta taptıktan sonra uydurulmuş hikâye oldukları açıktır. Kimi de beşer tarihinde görülen olaylara benzetilmiş görülmektedir. Gerçekte ise putperestliğin Arap Yarımadasında nasıl yayıldığını gösteren yazıtlar olmadığı gibi Kur'an da bu hususta tafsilât vermemektedir.

Arap Yarımadasında putperestliğin nasıl yayıldığını gördükten sonra arapların dinî duygularını gözden geçirirken ilk önce en ayrıık sıfatlarından biri, hürriyet ve izzeti nefis duygusu olduğu ortaya çıkmaktadır. Memleketlerinin istilâya uğramaması buna yardım etmişti. Onlar, kendilerini küçük düşüren şeylerden sakınır, kolay boyun eğmezlerdi. Bunun için ne bir devletin otoritesini kabul eder ne de bir hâkime itaat ederlerdi. Her şeye maddî gözüyle bakar, çok kere dine meyketmezlerdi. Arabın hürriyetine olan bağıllığı ibadet derecesinde kuvvetli olup kabilesiyle övünürdü. Dine önem vermediğini gösteren olaylar yanında ruh davranışının incelenmesi de bizi aynı kanaata ulaştırmaktadır. O bazan Kâbe'nin etrafında ve diğer kudsî yerlerde dikilen putlara tazimde titizliğini gösterdiği halde en küçük ve bir hiç olan sebepler yüzünden tanrılarını inkâr eder, onlara tapmaktan vazgeçerdi. Gıda maddelerinden yapılan tanrılarını yemekte bir uygunsuzluk görmezdi. Hanife oğulları hurma helvasından yaptıkları tanrılarını yediklerini Temim kabilesinden biri şiire almış : Hanife, geçmişte bir açlık ve fakirlikten ötürü tanrısını yedi, demiş ve başka biri : Hanife oğulları şiddet ve açlık zamanında tanrılarını yediler. Tanrılarının cezalandırmasından ve hesaba çekmelerinden korkmadılar, manasındaki beyitleri söylemişti.⁴⁹ Kinane kabilesinden biri, kabilenin Sa'd adındaki putu önüne gelirken, puta kesilen kurbanların kanından develeri ürküp kaçtığında putu taşıladı ve "Allah senin tanrılığını yere batırsın, develerimi ürküttün" demişti.⁵⁰ Başka bir diğerinin babası öldürülmüş, Zu'l-Halasa adındaki puta gelip, yanında zar atmıştı. Zar arzusunun hilâfına çıktığı zaman "Ey beceriksiz Zul Halase, benim gibi olsan ve baban da öldürülmüş olsa, düşmandan intikam almayı yalan yere men etmezdin" sözünü şiire almıştı.⁵¹ Gene biri putuna yemek getirirken bir tilkinin putun başına pislediğini görmüş, kızarak putu kırdık-

48) Ebu'l-Velid, ayn. esr. I. s. 67, 70; Ebul Munzir Hişam, ayn. esr. s. 9.

49) Mahmud Selim el-Hût, Fi Tarik'il-Metolocya ind'el-Arab, s. 32 - 33, Beyrut 1955.

50) Ebul Munzir Hişam, ayn. esr. s. 37.

51) Ayn. esr. s. 35, 47.

tan sonra Őu manadaki Őiiri sylemiŐti : “BaŐına tilkinin pislediĐi bir tanrı mı? Tilkilerin ūzerlerine pisledikleri tanrılar hakir ve zelil olmuŐtur.”⁵²

Tanrularına karŐı bu kadar saygısız davranan insanların ruh durumlarını incelediĐimizde hūrriyet ve baŐkasına boyun eĐmemezliĐin tesirini grūrūz. Serbest dolaŐan, hiĐbir kanun ve nizama uymaĐa alıŐmamıŐ, arzusu hiĐbir zaman engele ūĐramamıŐ bir insanın nazarında kendinden aciz grdūĐu ve istediĐini veremiyen bir tanrı elbette kıymetsizdir. Ruhı ve akli bakımdan geri kalmıŐ, hatta savaŐlarda yenilmiŐ memleketi çiĐnenmiŐ olup da bu kūntūyū telâfi edecek bir kūltūre sahip olmayan milletler enerjik ve hūr bir ruhtan mahrum olduklarından herŐeye çabuk boyun eĐerler. Din de byle bir zamanda hurafelerle dolmaĐa baŐlar. Zayıf ve iradesiz bir ruha sahip olan halk herkesten yardım umar, dedelerinin ruhlarına veya būyūk ve Allah katında kıymetli sandıkları kimselere, eĐer lmūŐlerse kabirlerine sıĐınmaĐa baŐlarlar. Bu, uzun mūddet devam ettiĐi zaman, hakkı batıldan ayırmak için dinin asıl kitabı elde yoksa, putperestliĐin yayılmasına bir engel bulunmaz.

52) Ayn. esr. s. 47; Mahmud Selim, ayn. esr. s. 33.